

УДК 32:(351+37.01)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-2-42>**Тетяна ПАНТЮК,**

orcid.org/0000-0003-0672-9663

доктор педагогічних наук,

професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) pantyuk.tetiana@gmail.com

ОСВІТНЯ СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: СУТНІСТЬ, ЗАВДАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті аналізується проблема національної безпеки та її освітнє підґрунтя. Зроблена спроба обґрунтувати завдання та перспективи виховних інституцій країни щодо визначення сутності, завдань та перспектив освітньої галузі в умовах російсько-української війни.

Стверджуємо, що все більше науковців – представників різних галузей знань (психології, демографії, філософії, політології, педагогіки та ін.) роблять спроби дослідити освіту як складову національної безпеки. Ми ж маємо на меті обґрунтування освітній компонент національної безпеки крізь призму російсько-української війни та викликів сьогодення.

У значній кількості наукових досліджень «національну безпеку» трактують як захищеність життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від внутрішніх та зовнішніх загроз, а під інтересами розуміють, як правило, сукупність потреб того чи іншого суб'єкта безпеки. Таким чином, національна безпека визначається як самостійність, соборність, автономія, цілісність, суверенність держави, яка відповідним способом забезпечує визначені цінності кожному громадянину. Вчені наголошують на необхідності кардинального перегляду концепції національної безпеки в умовах сьогодення з огляду на її недосконалість і складні загрози й виклики сьогодення.

У статті зроблена спроба деталізувати та обґрунтувати роль освітнього компонента в національній безпеці в умовах сьогодення. Стверджуємо, що його роль в національній безпеці в умовах сьогодення є вагомою і незаперечною, а його компоненти можна визначити таким способом: формування громадянської культури й свідомості дітей, молоді і дорослих; посилення наукових досліджень у царині оборонного сектора й посилення технологічного розвитку країни; підготовка кадрів для сектору безпеки, армії і оборони; протидія інформаційним загрозам та формування медіа-культури особистості; зміцнення міжнародного іміджу та розвиток міждержавних контактів; сприяння соціальній стабільності країни, її демократичний розвиток і суспільний прогрес.

Ключові слова: національна безпека, освіта, російсько-українська війна.

Tetiana PANTIUK,

orcid.org/0000-0003-0672-9663

Doctor of Pedagogical Sciences,

Professor at the Department of Pedagogy and Preschool Education

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) pantyuk.tetiana@gmail.com

EDUCATIONAL COMPONENT OF NATIONAL SECURITY: ESSENCE, TASKS AND PROSPECTS IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

The article analyzes the issue of national security and its educational foundation. An attempt is made to substantiate the tasks and prospects of the country's educational institutions regarding the definition of the essence, objectives, and perspectives of the educational sphere under the conditions of the Russian-Ukrainian war.

It is argued that an increasing number of scholars representing various fields of knowledge (psychology, demography, philosophy, political science, pedagogy, etc.) are attempting to explore education as a component of national security. Our aim is to justify the educational component of national security through the prism of the Russian-Ukrainian war and today's challenges.

In a considerable number of scientific studies, "national security" is interpreted as the protection of vital interests of the individual, society, and the state from internal and external threats, while interests are usually understood as a set of needs of a particular security subject. Thus, national security is defined as the independence, unity, autonomy, integrity, and sovereignty of the state, which ensures the realization of these values for every citizen. Scholars emphasize the need for a fundamental revision of the concept of national security in view of its shortcomings and the complex threats and challenges of today.

The article attempts to detail and substantiate the role of the educational component in national security under current conditions. It is affirmed that its role in national security is significant and undeniable, and its components can be defined as follows: the formation of civic culture and consciousness among children, youth, and adults; strengthening scientific research in the defense sector and enhancing the technological development of the country; training personnel for the security, military, and defense sectors; counteracting information threats and fostering media culture of the individual; strengthening international image and developing interstate contacts; promoting social stability, democratic development, and social progress.

Key words: national security, education, Russian-Ukrainian war.

Актуальність дослідження. Російсько-українська війна, яка розпочалася в 2024 році і сьогодні вийшла на новий виток ескалації, загострила чи не всі проблеми українського суспільства і вимагає перегляду його організації у всіх сферах. Особливо важливою, на наш погляд, є царина освіти, оскільки саме вона і безпосередньо, і опосередковано впливає на стан суспільства; його готовність жити, працювати і боротися в умовах війни; відповідати на виклики; реалізувати складні завдання виховання й навчання дітей та молоді в складних і драматичних умовах; будувати таку освітню стратегію, яка б у майбутньому дала позитивні результати для розбудови держави в мирний час зі збереженням тих цінностей, які притаманні цивілізованому світові.

Війна і життя суспільства у ній вимагає:

- перегляду й удосконалення освітньої стратегії;
- побудови нової концепції національної безпеки та її освітньої складової;
- вивчення й переосмислення світового досвіду життя і навчання в умовах війни;
- створення нових моделей, підходів і використання педагогічного інструментарію для виховання й освіти дітей і молоді, готових захищати свою країну, відстоювати цінності гуманізму й демократії, твердо стояти на ґрунті патріотизму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема національної безпеки та її освітнього підґрунтя закономірно загострилася в умовах війни. Все більше науковців – представників різних галузей знань (психології, демографії, філософії, політології, педагогіки та ін.) роблять спроби дослідити освіту як складову національної безпеки.

Завдання освіти та її значення для національної безпеки викладені у працях М. Галіва, І. Каріха, О. Панфілова і О. Савченко, З. Живко та Л. Кухарсько Е. Лузік, Л. Хоменко, О. Свйонтик та інших.

Так, зокрема, Панфілов О. та Савченко О. доводять, що «...національну безпеку не можна забезпечити лише засобами освітньої політики, але й неможливо гарантувати поза простором освіти» (Панфілов О. Ю., & Савченко О. О., 2021). Вчені наголошують, що освіта має бути запорукою

«перетворення України в демократичне суспільство, у правову державу, державу з ринковою економікою, задачами подолання небезпеки відставання України від світових тенденцій економічного і суспільного розвитку» (Панфілов О. Ю., & Савченко О. О., 2021).

Живко Ж. і Кухарська Л. розглядають освіту «...як зброю у справі зміцнення національної безпеки, бо нарощення військового потенціалу вже не може гарантувати безпеку країни. У час, коли країни захоплюють внаслідок ведення гібридних воєн чи економічними методами, лише свідоме економічно активне конкурентоздатне населення може створити надійний захист для країни, а для його формування необхідною є якісна освіта» (Живко З. Б., Кухарська Л. В., 2019).

Галів М. та Свйонтик О. аналізують сутність і завдання освіти як складової національної безпеки України в умовах сучасної російсько-української війни; визначають її правові засади, з'ясовують сутність проблеми, вивчають існуючий досвід інших країн. Вчені наголошують, що «система освіти в Україні повинна стати невід'ємною складовою національної безпеки, покликаного розв'язувати завдання збереження та розбудови української державності і громадянського суспільства» (Галів М., Свйонтик О., 2023).

З позиції законодавства для нас важливими є Закон України «Про освіту», Закон України «Про національну безпеку України», Закон України «Про основи національної безпеки України».

Метою нашої статті є обґрунтування освітньої складової національної безпеки крізь призму російсько-української війни та викликів сьогодення.

Виклад основного матеріалу. До початку повномасштабної війни росії та України питання значимості освіти для національної безпеки держави практично не стояло. Попри те, що була прийнята низка документів, у яких з'ясовувалася сутність національної безпеки та її роль для життя країни, однак освіта не трактувалася як необхідна й важлива її складова. Лише у 2017 р. було оприлюднено аналітичну доповідь українських експертів «Безпекові виміри освітньої політики: світовий досвід та українські реалії», де освіта визначалася

складовою національної безпеки, було підкреслено необхідність інтеграції освіти й науки як безпекового чинника у житті суспільства.

Вчені-дослідники зазначають, що: «Лише останнім часом на рівні деяких нормативно-правових актів з'явилося розуміння українськими політичними діячами вагомості системи освіти для національної безпеки держави, що знайшло відображення у «Стратегії національної безпеки України» (2020) і «Стратегії людського розвитку» (2021)» (Галів М., Свйонтик О., 2023).

У Законі України «Про основи національної безпеки України» від 2003 р. головні об'єкти захисту (об'єкти національної безпеки) визначено як триаду, що складається з таких компонентів:

- людина;
- суспільство;
- держава (Закон України «Про основи національної безпеки України»: 50).

У значній кількості наукових досліджень «національну безпеку» трактують як захищеність життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від внутрішніх та зовнішніх загроз, а під інтересами розуміють, як правило, сукупність потреб того чи іншого суб'єкта безпеки (особистості, суспільства, держави тощо) (Кадебська Е. В., Лопоха В. В.).

У «Політичній енциклопедії» запропоновано таке визначення національної безпеки: «це здатність країни зберігати цілісність, суверенітет, політичні, економічні, соціальні та інші основи суспільного життя й виступати як самостійний суб'єкт міжнародних відносин» (Політична енциклопедія, 2011: 489).

Отже, національна безпека визначається як самостійність, соборність, автономія, цілісність, суверенність держави, яка відповідним способом забезпечує визначені цінності кожному громадянину.

Вчені наголошують на необхідності кардинального перегляду концепції національної безпеки в умовах сьогодення: «Гібридна війна на території України як класичний прояв російської стратегії військово-силового рішення міждержавних відносин вимагає радикального перегляду теоретичних засад національної і міжнародної безпеки та функціонально-організаційних підходів до розв'язання сучасних безпекових проблем. Тому одним із пріоритетних завдань державної влади є комплексна реалізація Стратегії національної безпеки України за умов зростання асиметричних загроз і конфліктогенних чинників» (Клочко, О., & Семенець-Орлова, 2011).

Окреслюючи роль освіти у національній безпеці передовсім зазначимо, що це не завжди і не лише про знання, але, як правило, про:

- патріотизм,
- громадянську позицію,
- світогляд,
- переконання,
- рівень культури,
- автентичність,
- медіаграмотність тощо.

Зробимо спробу деталізувати та обґрунтувати роль освітнього компонента в національній безпеці в умовах сьогодення.

Серед основних напрямків, на нашу думку є:

Формування громадянської культури й свідомості дітей, молоді і дорослих.

Виходимо із того, що освічені люди досконаліше володіють знаннями щодо прав та обов'язків громадянина, усвідомлюють роль держави у житті людини, визначають та розуміють сутність та цінність державності.

Саме освітні заклади з раннього віку формують правову культуру, світогляд, патріотизм, активну громадянську позицію особистості.

Посилення наукових досліджень у царині оборонного сектора й посилення технологічного розвитку країни.

Наукові центри, які часто зосереджуються саме в університетських лабораторіях є місцем, де розробляються новітні оборонні технології у широкому сенсі цього слова. Саме університетська наука має всі можливості для підтримки високого рівня військових розробок, які вимагають модернізації і пристосування до сучасних умов війни.

Отже, науку вважаємо вагомим стратегічним ресурсом національної безпеки держави.

Підготовка кадрів для сектору безпеки, армії і оборони. У рамках існуючих університетських освітніх програм відбувається підготовка кадрового потенціалу армії, поліції, розвідки, прикордонної служби, кібербезпеки, дипломатії тощо. Вищі навчальні заклади забезпечують кадровий потенціал для різних напрямків національної безпеки та оборони країни, використовуючи найновіші технології та методи освіти з огляду на потреби ринку праці, які в умовах війни є особливо мілітаризованим.

Зміцнення міжнародного іміджу та розвиток міждержавних контактів.

Освітній рівень країни суттєво впливає на її імідж у світі. Це детермінується активними і результативними науковими обмінами, поширенням й популяризацією технологічних розробок вченими країни, створення спільного освітнього й наукового простору у рамках багатьох країн, можливість вирішувати глобальні проблеми (міграція, потепління, забруднення водних та повітряних

ресурсів, нестача продуктів харчування й питної води, порушення природного балансу тощо).

Широка і результативна участь у міжнародних освітніх проєктах і програмах розширює наукові пошуки, зміцнює зв'язки з іншими державами, дає можливість вирішувати існуючі проблеми, що значимим фактором національної безпеки.

Протидія інформаційним загрозам та формування медіа-культури особистості.

Система освіти має своїм завданням навчити людину об'єктивно сприймати інформацію, критично мислити, аналізувати і синтезувати, розрізняти правду від фейків тощо. Засобом сформованої медіа-культури та цифрової освіти громадяни мають достатній імунітет до несприятливого зовнішнього впливу медіа.

Сприяння соціальній стабільності країни, її демократичний розвиток і суспільний прогрес.

Країни із високим розвитком освітнього сектора, як свідчить історія, мають також високий матеріальний рівень громадян, що дозволяє знижувати соціальну напругу, рівень безробіття, радикалізацію окремих прошарків населення тощо.

В умовах соціальної стабільності відбувається гармонізація усіх сфер життя країни, відбувається значний соціальний прогрес, помітним є поліпшення духовного і матеріального рівня життя громадян, що є вагомим передумовою соціальної стабільності й національної безпеки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином стверджуємо, що національна безпека визначається як самостійність, соборність, автономія, цілісність, суверенність держави, яка відповідним способом забезпечує визначені цінності кожному громадянину країни.

Вчені наголошують на необхідності кардинального перегляду концепції національної безпеки в умовах сьогодення з огляду на її недосконалість і складні загрози й виклики сьогодення.

Стверджуємо, що роль освітнього компонента в національній безпеці в умовах сьогодення є ваговою і незаперечною, а його компоненти можна визначити таким способом: формування громадянської культури й свідомості дітей, молоді і дорослих; посилення наукових досліджень у царині оборонного сектора й посилення технологічного розвитку країни; підготовка кадрів для сектору безпеки, армії і оборони; протидія інформаційним загрозам та формування медіа-культури особистості; зміцнення міжнародного іміджу та розвиток міждержавних контактів; сприяння соціальній стабільності країни, її демократичний розвиток і суспільний прогрес.

Означені питання потребують сьогодні термінових і виважених рішень, які визначатимуть долю нашої країни у майбутньому. Перспективами майбутніх досліджень мають стати, на нашу думку всі інструментальні складові процесу національного та громадянського виховання дітей та молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпекові виміри освітньої політики: світовий досвід та українські реалії: аналітична доповідь / Іщенко А.Ю., Зубченко С.О., Карпенко М.М., Лозовий В.С., Черненко Т.В. Київ: НІСД, 2017. 44 с.
2. Галів М., Свійонтик О., Освіта як складова національної безпеки України в умовах сучасної російсько-української війни: правові засади, проблеми, досвід і завдання. *Молодь і ринок*. 2023. № 3 (211). С. 25–31.
3. Живко З.Б., Кухарська Л.В. Освіта в системі національної безпеки країни. Вчені записки університету “КРОК”. Серія: Економіка. 2019. Вип. 2. С. 205–211.
4. Закон України “Про освіту”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
5. Закон України “Про основи національної безпеки України”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>
6. Закон України «Про національну безпеку України», № 2469-VIII, редакція від 24.11.2021. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>
7. Кадебська Е. В., Лопеха В. В. Національна безпека як правова категорія. URL: <http://www.s.pilnota.net.ua/ru/article/id-3144/>.
8. Каріх І.В. Аксіологічна безпека України як квінтесенція національних цінностей та інтересів. Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади: монографія/ за заг. ред. О.П. Дзьобаня. Харків: Право, 2021. С. 374–394.
9. Ключко, О., & Семенець-Орлова, (2022). Національна безпека: український вимір. Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління, (2(62), 66–75.
10. Панфілов, О.Ю., & Савченко, О.О. (2021). Освіта як чинник забезпечення національної безпеки держави. Вісник НІОУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія, 1(48), 146–159. <https://doi.org/10.21564/2075-7190.48.224807>
11. Політична енциклопедія (2011) / редкол.: Ю.Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво. 808 с.

REFERENCES

1. Bezpekovi vymiry osvitnoi polityky: svitovyi dosvid ta ukraïnski realii: analitychna dopovid (2017) [Security dimensions of educational policy: global experience and Ukrainian realities: analytical report] / Ishchenko A.Iu., Zubchenko S.O., Karpenko M.M., Lozovyi V.S., Chernenko T.V. Kyiv: NISD. 44 s. [in Ukrainian].

2. Haliv M., Sviontyk O. (2023) Osvita yak skladova natsionalnoi bezpeky Ukrainy v umovakh suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny: pravovi zasady, problemy, dosvid i zavdannia. [Education as a component of Ukraine's national security in the context of the current Russian-Ukrainian conflict: legal principles, problems, experience and tasks]. *Molod i rynek*. № 3 (211). S. 25–31. [in Ukrainian].
3. Zhyvko Z.B., Kukharska L.V. (2019) Osvita v systemi natsionalnoi bezpeky krainy. [Education in the country's national security system]. *Vcheni zapysky universytetu "KROK". Seriya: Ekonomika*. Vyp. 2. S. 205–211. [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy "Pro osvitu". [The Law of Ukraine "For Education"]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy "Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy". [Law of Ukraine "On the Fundamentals of National Security of Ukraine"]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy «Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy». (2021). [Law of Ukraine "On National Security of Ukraine"]. № 2469-VIII, redaktsiia vid 24.11.2021. Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355> [in Ukrainian].
7. Kadebska E. V., Lopokha V. V. Natsionalna bezpeka yak pravova katehoriia. [National security as a legal category]. URL: <http://www.s-pilnota.net.ua/ru/article/id-3144/>. [in Ukrainian].
8. Karikh I.V. (2021). Aksiologichn bezpeka Ukrainy yak kvintesentsiia natsionalnykh tsinnosti ta interesiv. [Axiological security of Ukraine as the quintessence of national values and interests]. *Natsionalna bezpeka: svitohliadni ta teoretyko-metodolohichni zasady: monohrafiia/ za zah. red. O.P. Dzobania*. Kharkiv: Pravo, S.374 – 394. [in Ukrainian].
9. Klochko, O., & Semenets-Orlova, (2022). Natsionalna bezpeka: ukrainskyi vymir. [National security: the Ukrainian dimension]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Politychni nauky ta publichne upravlinnia*, (2(62), 66–75. [in Ukrainian].
10. Panfilov, O.Iu., & Savchenko, O.O. (2021). Osvita yak chynnyk zabezpechennia natsionalnoi bezpeky derzhavy. [Education as a factor in ensuring the national security of the state]. *Visnyk NIuU imeni Yaroslava Mudroho. Seriya: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia*, 1(48), 146–159. <https://doi.org/10.21564/2075-7190.48.224807> [in Ukrainian].
11. Politychna entsyklopediia (2011) [Political Encyclopedia]. redkol.: Yu. Levenets (holova), Yu. Shapoval (zast. holovy) ta in. K.: Parlamentske vydavnytstvo. 808 s. [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025

Дата публікації: 23.10.2025